

David A. Stack

Den första darwinistiska vänstern

Vänsterradikala och socialistiska reaktioner på Darwin 1859–1914

Det finns en utbredd och seglivad myt om relationen mellan Darwin och vänstern som lever kvar i det allmänna medvetandet trots att en strid ström av vetenskapliga artiklar sökt vederlägga den sedan mitten av 1970-talet. Myten går ut på att Marx erbjöd sig att tillägna Darwin ett band eller en utgåva av *Kapitalet*. Bevisen för detta påstående har alltid varit knapphändiga. Vid något tillfälle råkade ett brev till Edward Aveling – som hade en relation med Marx dotter

Eleanor – hamna i en låda med Marx korrespondens som fanns i Eleanors ägo på 1890-talet. I brevet, som var från Darwin, avböjer denne artigt ett erbjudande från Aveling om att tillägna honom en ateistisk pamflett. För en ovetande arkivarie i Moskva 1930 framstod det som om Darwin avvisade Marx och i händerna på historikerna var en legend född.¹ Denna legend spred sig snabbt. På 1890-talet och under 1900-talets första decennium producerades en ansenlig

---

1. Se till exempel Isaiah Berlin, *Karl Marx* (1965), s. 216; Shlomo Avineri, »From Hoax to Dogma. A footnote on Marx and Darwin« i *Encounter* nr 28 (1967), s. 30–32; Bertell Olin, *Marx's Conception of Man in Capitalist Society* (1971), s. 53; David McLellan, *Karl Marx. His Life and Thought* (1973), s. 424; Valentino Gerratana, »Marx and Darwin«, i *New Left Review* nr 82 (1973), s. 60–82. För några exempel på hur myten så småningom

forts på nästa sida

mängd litteratur som utredde huruvida marxismen och darwinismen var förenliga med varandra. Eftersom man tyckte sig kunna spåra ett idémässigt släktskap, verkade det helt naturligt att det skulle finnas ett brev där Marx betygar sin respekt för Darwin.

Ansvar för detta missförstånd ligger i stor utsträckning hos Engels. Litteraturen på området kring sekelskiftet hade låtit sig inspireras av Engels minnestal vid Marx grav: »Så som Darwin upptäckte lagen om den organiska naturens utveckling, så upptäckte Marx utvecklingslagen för den mänskliga historien.«² Detta yttrande, som också trycktes i *Der Sozialdemokrat* och därmed nådde socialister i hela Europa, var inte heller av engångsnatur. I sitt företal till 1888 års engelska utgåva av *Kommunistiska manifestet* och i flera av sina andra, senare, verk uppmuntrar Engels

socialister att betrakta Marx och Darwin som komplement till varandra.³ Men det är viktigt att påpeka att Engels, till skillnad från sina efterträdare, aldrig gjorde något försök att förklara hur detta skulle gå till. Syftet var rent polemiskt. Engels ville inte bara låta marxismen sola sig i glansen från darwinismen; än viktigare var kanske att slå tillbaka mot presumtiva socialistiska rivaler i Tyskland, till exempel Ludwig Büchner och Friedrich A. Lange, som redan under 1860-talet och 1870-talet hade lagt beslag på begreppet »darwinistisk« för att beskriva sin särskilda socialistiska inriktning.⁴ I själva verket var den tyska debatten om socialism och darwinism – en debatt som utvecklades till en dramatisk offentlig uppgörelse mellan ledande tyska biologer 1877 – så välkänd att till och med Darwin, som sällan blandade sig i politik, kommenterade den.⁵ Engels

---

forts från föregående sida motbevisades, se Lewis S. Feuer, »Is the »Darwin–Marx Correspondence« Authentic?«, i *Annals of Science* volym 32, nr 1 (1975), s. 1–12; Ralph Colp, Jr., »The Contacts of Charles Darwin with Edward Aveling and Karl Marx«, i *Journal of the History of Ideas* volym 35, nr 2 (1974), s. 329–338; Margaret A. Fay, »Did Marx Offer to Dedicate *Capital* to Darwin? A Reassessment of the Evidence« i *Journal of the History of Ideas* volym 39, nr 1 (1978), s. 133–146; Lewis S. Feuer, »The Case of the Marx–Darwin Letter«, i *Encounter* oktober 1978, s. 62–78.

2. Friedrich Engels, »Tal vid Karl Marx grav«. En svensk översättning finns på nätet: <http://www.marxists.org/svenska/marx/1883/03/17-mgrav.htm>, hämtningsdatum 19 januari 2011. Red. anm.

3. Engels, företal till den engelska utgåvan av *Kommunistiska manifestet* 1888 (Marx och Engels, *The Communist Manifesto* (1888)).

4. Se Ted Benton, »Social Darwinism and Socialist Darwinism in Germany, 1860–1900« i *Rivista di filosofia* volym 73 (1982), s. 79–112.

5. »Vilken löjlig idé som tycks vara utbredd i Tyskland om sambandet mellan socialismen och evolution genom naturligt urval« (brev från Darwin till dr Scherzer den 26 december 1879, i Francis Darwin (red.), *The Life and Letters of Charles Darwin, Including an Autobiographical Chapter*, band 3 (1887), s. 236–237). För ett försök att sätta in denna debatt forts på nästa sida

kommentarer låter sig därför bäst förstås på två vis: dels som en allmän polemik för att förhindra att darwinismen satte käppar i hjulet för socialismen, dels som en mer inskränkt propagandakampanj för att stjäla tillbaka den darwinistiska manteln från konkurrerande socialistiska inriktningar. Detta var en taktik som Marx stod bakom och hjälpte till att iscensätta.⁶

Engels anmärkningar utgör dock inte något meningsfullt eller lyckat försök att förena marxistisk politik med darwinistisk vetenskap. Darwinismen användes i taktiska syften och det var aldrig fråga om någon verklig förening. Uttrycket »darwinistisk« betraktades bara som en sorts hederstitel. Detta gällde inte bara marxismen, utan vänstern överlag. Vänstern behövde darwinismen av både positiva och negativa skäl. Å ena sidan utgjorde darwinismen ett alternativ till de traditionella formerna av makt som vänstern aktivt

vände sig emot; å andra sidan fungerade den som ett motvapen mot alla dem som i Darwins namn anförde biologiska argument mot socialismen. Under perioden från utgivningen av *Om arternas uppkomst* 1859 till första världskrigets utbrott 1914 gjordes sålunda ett antal mer eller mindre lyckade försök att förena radikal och socialistisk politik med darwinistisk vetenskap.

Från darwinistiskt håll har man gjort omfattande försök att slå fast vad som var specifikt »darwinistiskt« i de allmänna medicinska och biologiska diskurser, till exempel eugenik, som var förhärskande kring förra sekelskiftet. Här ska jag använda denna snäva definition av »darwinistisk« – som endast åsyftar teorin om evolution genom naturligt urval – för att undersöka i vilken utsträckning man lyckades förena den darwinistiska teorin med radikal och socialistisk politik.⁷

---

forts från föregående sida i ett större sammanhang, se Richard Weikart, »The Origins of Social Darwinism in Germany, 1859–1895«, i *Journal of the History of Ideas* volym 54, nr 3 (1993), s. 569–588.

6. Se till exempel brev från Marx till Engels den 7 december 1867, i Marx och Engels, *Collected Works*, volym 42, *Marx and Engels 1864–68* (1987), s. 494.

7. Denna snäva definition av »darwinistisk« är inte anakronistisk eftersom den utvecklades av den elit som höll på att professionaliseras i kretsen kring Thomas H. Huxley på 1860-talet. Definitionen belyser det faktum att »darwinistisk« är ett laddat begrepp, bildat under strid i ett särskilt sammanhang, vilket gör det öppet för olika definitioner. Innebörden av »darwinistisk« kan vara betydligt bredare. I den sjätte, kraftigt reviderade upplagan av *Om arternas uppkomst* ligger Darwin till exempel klart närmare lamarckismen än denna definition ger utrymme för, och många vänsterradikala och socialister som faller utanför den snäva definitionen ansåg sig ändå vara »darwinister«. Den snäva definitionen, som begränsar betydelsen av »darwinism« till evolution genom naturligt urval, är ändå nödvändig om vi vill kunna skilja darwinistiska riktningar från allmännare teorier om evolution, utveckling, degeneration *forts på nästa sida*

Artikeln är relevant för historien om vänsterradikalt och socialistiskt tänkande på tre sätt. För det första undersöker den om det fanns något specifikt darwinistiskt i de allmänna utvecklingsidéerna hos den politiska vänstern. För det andra lämnar den ett bidrag till den historiografiska debatten om »kontinuitet« som dominerar forskningen om 1800-talets vänsterradikalism.⁸ Om en »darwinistisk revolution« – så grundläggande att den förändrat människans syn på sig själv och sin plats i universum – kan sägas ha ägt rum i det vänsterradikala tänkandet, är det tveksamt om man alls kan tala om någon sådan »kontinuitet«. För det tredje kan en ökad förståelse av den »första darwinistiska vänstern« vara ett

memento för de personer, till exempel Peter Singer, som i dag försöker lägga vetenskaplig grund för en »tredje vågens« politik genom att hänvisa till en ny »darwinistisk vänster«.⁹

Utmaningen från Darwin

Varken den »opolitiska« självbild som Darwin odlade under sitt liv eller de idéhistoriska studier som sökt utreda darwinismens politiska och ideologiska sammanhang ger särskilt mycket hopp åt dem som försöker förena darwinismen och vänstern. Darwins familjebakgrund präglades av *wbig*¹⁰, utilitarism och *laissez faire*¹¹. År 1877 beskrev han sin politiska inriktning som »liberal eller radikal«.¹² Men förutom att han gick med i John Stuart Mills Jamaica-

---

forts från föregående sida och eugenik under sent 1800-tal – detta oavsett om den vänsterradikala och socialistiska rörelsen hade en uttalad idémässig förbindelse med Charles Darwin och det som betraktades (och alltjämt betraktas) som kärnan i hans teori. För vidare läsning om hur den snäva definitionen av darwinismen utvecklades, se James Moore, »Deconstructing Darwinism. The Politics of Evolution in the 1860s«, i *Journal of the History of Biology* volym 24, nr 3 (1991), s. 353–408. Problemet med att skilja darwinismen från mer allmänna motiv hos vänstern under sent 1800-tal blir än svårare genom rashygienikernas försök att lägga beslag på begreppet »socialistisk«. Se Karl Pearson, »Socialism and Natural Selection« i *The Fortnightly Review* den 1 juli 1894, s. 1–21.

8. För en introduktion till debatten om »kontinuitet« inom brittisk vänsterradikalism och socialism, se Rohan McWilliam, *Popular Politics in Nineteenth-Century England* (1998).

9. Peter Singer höll den 12 maj 1998 föreläsningen »The Darwinian Left« på London School of Economics. Singer, *A Darwinian Left. Politics, Evolution and Cooperation* (1999).

10. *Wbig* var ett av de två dominerande politiska partierna i Storbritannien under 1700- och 1800-talet och brukar räknas som en föregångare till dagens liberaldemokratiska parti. Övers. anm.

11. *Laissez faire* är en benämning på den politiska tankeströmning som förespråkar minimal statlig styrning av ekonomin. Övers. anm.

12. Darwin till Galton den 28 maj 1873, i Darwin (red.), *Life and Letters*, band 3 (1887), s. 178.

kommitté och någon gång råkade släppa på garden i personlig brevväxling, undvek han omsorgsfullt politiska uttalanden och aktiviteter.¹³ Framför allt teg han i den fråga där hans verk kan ha utövat den största dragningskraften på vänstern: materialismen. Trots ansatserna till en rent positivisk beskrivning av människans ursprung i *Om arternas uppkomst* uttryckte han sig i medvetet vaga ordalag, med formuleringar om »det långt bättre arbetets stämpel«, och undvek öppen ateism.¹⁴

De som tampades med detta projekt var dock inte okunniga eller naiva. Vänsterradikala och socialister i slutet av 1800-talet var väl medvetna om att rötterna till Darwins teori fanns hos malthusianismen, utilitarismen och whigpolitikern Brougham. Trots detta klamrade sig vänstern fast vid tron att det gick att utvinna en icke-malthusiansk kärna i darwinismen, rotade som de var i det sena 1800-talets föreställning om vetenskaplig sanning. *Om arternas uppkomst* hade högt anseende i en

tid som genomsyrades av den positivistiska andan. Och med en professionell vetenskaplig elit i vardande, anförd av Darwins bulldog Thomas H. Huxley, som lanserade vetenskapen som kungsvägen till sanningen, var begäret efter sekulärt vetenskapligt stöd för vänsterradikal politik överväldigande.¹⁵ Oavsett de betänkligheter som fanns mot den malthusianska inriktningen, som gjorde darwinismen djupt problematisk för alla vänsterradikala och socialistiska tänkare, var de snara att uppfatta en tvetydighet i de politiska implikationerna av darwinismen, vilket uppmuntrade dem i deras sammanjämningssträvanden.

Till de positiva sakerna hörde att Darwin hade lagt fram bevis för evolutionen. Även om han bara hade nämnt människan en enda gång i sin bok¹⁶, stod det klart att han ansåg att människan är underkastad evolutionen på samma sätt som resten av naturen. Politiskt sett hade evolutionsteorin revolutionär potential. Den sönderde-

13. Adrian Desmond och James Moore, *Darwin* (1992), s. 540–541; Richard Weikart, »A Recently Discovered Darwin Letter on Social Darwinism«, i *Isis* volym 86 (1995), s. 609–611.

14. Darwin, *Om arternas uppkomst genom naturligt urval eller De bäst utrustade rasernas bestånd i kampen för tillvaron* (2005), s. 66. För vidare läsning om Darwins religiösa uppfattningar, se Maurice Mandelbaum, »Darwin's Religious Views«, i *Journal of the History of Ideas* volym 19, nr 3 (1958), s. 363–378, och James Moore, *The Darwin Legend* (1994).

15. För vidare läsning om hur den vetenskapliga eliten kämpade för att lägga beslag på begreppet »sanning« under sent 1800-tal, se James Paradis, *Thomas Huxley. Man's Place in Nature* (1978), s. 11; Alan P. Barr, »Common Sense Clarified« Thomas Henry Huxley's Faith in Truth«, i Barr (red.), *Thomas Henry Huxley's Place in Science and Letters* (1997).

16. «Ljus kommer äntligen att spridas över människans egen uppkomst och hennes historia« (Darwin, *Om arternas uppkomst* (2005), s. 371).

lade allt som varit oföränderligt i naturen, och allt som tidigare betraktats som evigt, däribland människan, blev villkorligt och förgängligt. En statisk natur avlöstes av en natur i ständig förändring. Utsträckt till samhället väckte denna teori stora förhoppningar hos dem som eftersträvade förändring av den rådande ordningen. Darwins teori legitimerade en sådan överföring genom att göra människan till en del av naturen precis som djuren. Om inte ens människan var oföränderlig och beständig, varför skulle då de politiska förhållandena vara det? Om evolutionen var naturens lag, och om människan var en del av naturen, ja då måste evolutionen gälla som lag även för det mänskliga samhället. Det innebar att saker och ting inte bara kunde vara annorlunda, utan också att de borde vara det och skulle komma att bli det.

Hur kraftfulla och frigörande sådana idéer än var, så hölls de i schack av den mekanism som evolutionen fungerade efter enligt den darwinistiska teorin: »det naturliga urvalet«. Genom denna mekanism ansågs djurens och växternas förökning överträffa produk-

tionen av existensmedel, vilket ledde till en »kamp för tillvaron«. Evolution genom naturligt urval var resultatet av att vissa var bättre anpassade än andra att överleva i denna kamp. Genom principen om de »bäst utrustades överlevnad«¹⁷ gick fördelaktiga egenskaper i arv till senare generationer, medan andra egenskaper dog ut. Den viktigaste insikten som fick Darwin att slå in på denna teori kom från Malthus *An Essay on the Principle of Population*.¹⁸ Malthus uppfattning att upplysningens idéer om jämlikhet och utvecklingsmöjligheter var dömda att misslyckas, eftersom befolkningen tenderade att öka i snabbare takt än tillgången på mat, inspirerade Darwin att iakta ett liknande mönster i naturen. I djur- och växtriket, hävdade Darwin, verkade »Malthus lära [...] tiofaldigt starkare«.¹⁹

Detta ställde till problem för vänstern. Om man accepterade teorin om evolution genom naturligt urval skulle man också bli tvungen att acceptera malthusianismen – ett idésystem som den radikala vänstern i början av 1800-talet hade utvecklats som en reaktion

17. Den slagordsmässiga översättningen av *survival of the fittest* är »de starkastes överlevnad«, men man bör hellre tala om »de mest livsdugligas« eller »de bäst anpassades« överlevnad eller bestånd. Övers. anm.

18. Thomas Malthus, *An Essay on the Principle of Population* (1798). Svenskt urval *Om befolkningsfrågan samt debatten kring denna* (1969).

19. Från det inledande stycket i Darwins uppsats till Linnean Society den 1 juli 1858. Återutgiven i John Langdon Brooks, *Just Before the Origin. Alfred Russel Wallace's Theory of Evolution* (1984), s. 259. Se Robert Young, »Malthus and the Evolutionists. The Common Context of Biological and Social Theory«, i *Past and Present* volym 43, nr 1 (1969), s. 109–145.

mot.²⁰ Det var i synnerhet på tre områden som beröringspunkterna mellan Darwin och Malthus var förargliga för vänstern. För det första hade Darwin anammat Malthus idé att naturen inte var välvillig och harmonisk, utan en våldsamt »kamp för tillvaron«. Även om många vänsterradikala utåt sett var materialister, så hade vänsterradikalismen som diskurs länge byggd på en bild av naturen som bestämd av försyningen, vilket hade gjort det möjligt för dess företrädare att förpassa all ondska och disharmoni till de politiska institutionerna.²¹ För det andra hade Darwin tagit upp Malthus idé om konkurrens i den naturliga världen, en idé som tycktes ligga helt i linje med ett synsätt som betonade *laissez faire*. Denna naturalisering av den fria marknadskapitalismen verkade följa automatiskt av Darwins idé om »en stor allmän lag, som leder till ett framåtskridande för alla organismer – den lag nämligen som säger till allt liv: föröka er, förändra er, låt de starkaste överleva och de svagaste dö«. ²² För det

tredje underbyggde Darwins läsning av Malthus anteckningsböckernas upplösning av gränsen mellan den mänskliga världen och djurriket: människan och djuret var underkastade samma existenslagar.²³ Och liksom Malthus hade motsatt sig radikala program för mänsklig fulländning, kom Darwin genom sin betoning av ärftlighet – arvsnarare än miljö – att ifrågasätta nyttan av sociala reformprojekt. I bästa fall var sådana projekt utan värde, i värsta fall ett positivt ont som hämmade det »naturliga urvalet«. ²⁴ Vänstern hade inte heller något att hämta hos Darwin när det gällde idén om evolution som framsteg. Direktöversatt betyder det latinska prefixet *evolutio-* utveckling av en förutbestämd plan, men Darwin vinnlade sig om att förklara att naturligt urval bara innebar förändring och inte nödvändigtvis framsteg.²⁵

Denna idé var helt olik de fördarwinistiska evolutionsteorier som florerat på vänsterkanten. Adrian Desmond har visat hur Jean-Baptiste Lamarcks teori om evolution genom arv av förvärvade

20. Gareth Stedman Jones, »Rethinking Chartism«, i Stedman Jones, *Languages of Class: Studies in English Working-Class History, 1832–1982* (1983), s. 105.

21. Se David Stack, *Nature and Artifice. The Life and Thought of Thomas Hodgskin, 1787–1869* (1998), kapitel 1.

22. Darwin, *Om arternas uppkomst* (2005), s. 187.

23. Darwins anteckningsböcker visar tydligt att gränsen luckrats upp redan innan han läst Malthus i september 1838. Se Paul H. Barrett, Peter J. Gastrey, Sandra Herbert, David Kohn och Sydney Smith (red.), *Charles Darwin's Notebooks, 1836–1844* (1987).

24. Darwin, *Människans härkomst och könsurvalet* (2006), s. 140–141.

25. Se Peter J. Bowler, »The Changing Meaning of »Evolution««, i *Journal of the History of Ideas* volym 36, nr 1 (1975), s. 95–114.

egenskaper – där djur förändrade sig genom egna ansträngningar och lät fördelarna gå i arv till sin avkomma – hade vunnit gehör hos vänsterradikaler och socialister i början av 1800-talet. Desmond betraktar rentav den »darwinistiska revolutionen« som en »palatsrevolution« mot vänsterradikala krafterns försök att lägga beslag på lamarckistiska teorier.²⁶ I själva verket hade Darwins triumf paradoxala, snarare än enbart negativa, konsekvenser för vänstern. På det hela taget var vänstern mycket tilltalad av evolutionsteorin, men att integrera Darwins specifika version av denna teori var problematiskt, för att inte säga omöjligt. Om evolutionsteorin accepterades öppnades möjligheter till förändring. Men när evolutionen uppfattades som ett resultat av naturligt urval underminerades samtidigt radikal och socialistisk politik genom att lamarckismens friktionsfria teleologiska process ersattes av malthusianismens brutalitet och utplåning. Den första personen som lade märke till spänningarna mellan Darwins mekanism för naturligt urval och socialistisk politik var den »andre« upptäckaren av det naturliga urvalet, Alfred Russel Wallace.

Alfred Russel Wallace

Wallace glöms ofta bort i diskussionen om evolutionsteorins historia, men det var först när Darwin mottog hans uppsats »On the Tendency of Varieties to Depart Indefinitely from the Original Type« i februari 1858 som han tvingades gå ut offentligt med sin teori.²⁷ I denna uppsats utvecklar Wallace idén om evolution genom naturligt urval helt på egen hand och Darwin fruktade att den upptäckt som han själv så länge hemlighållit var på väg att gå honom ur händerna.

Emellertid kom idéerna i uppsatsen att skapa mer problem för Wallace än för Darwin. Det fanns en spänning mellan hans sätt att avvisa Malthus på politiska grunder – på 1840-talet förklarade han att »teorin som lagts fram av Malthus är den största villfarelse man kan tänka sig«²⁸ – och hans vetenskapliga teori, som byggde på Malthus tankegod. Wallaces kamp för att lösa upp denna spänning intensifierades efterhand som han radikaliserades. I mitten av 1860-talet började han också hänge sig åt spiritismen. Henry Georges *Framåt-skeridandet och fattigdomen* fick honom i början av 1880-talet att aktivt propagera

26. Se Adrian Desmond, »Artisan Resistance and Evolution in Britain, 1819–1848«, i *Osiris*, ny följd, volym 3 (1987), s. 77–110; Desmond, *The Politics of Evolution. Morphology, Medicine, and Reform in Radical London* (1989), i synnerhet sidorna 398–414.

27. Alfred Russel Wallace, »On the Tendency of Varieties to Depart Indefinitely from the Original Type; Instability of Varieties Supposed to Prove the Permanent Distinctness of Species«, i *JLS (Zoology)* volym 3 (1858), s. 53–62.

28. H. Lewis McKinney, *Wallace and Natural Selection* (1972), s. 5.

för nationalisering av egendom och efter att ha läst Edward Bellamys *En återblick* 1889 började ha beteckna sig som socialist.²⁹ Under samma period blev Wallace alltmer övertygad om behovet av att undanta människan från den naturliga urvalsprocessen. De första tecknen på motstånd finns i hans uppsats »The Origin of Human Races and the Antiquity of Man Deduced from the Theory of »Natural Selection««. ³⁰ I denna uppsats framställs tesen att uppkomsten av det mänskliga intellektet utgör en ny fas i evolutionsprocessen, där människan skiljs från växt- och djurriket och frigörs från lagarna om naturligt urval. Resonemanget utvecklas ytterligare i uppsatsen »The Limits of Natural Se-

lection as Applied to Man« från 1870 och i avslutningskapitlet i hans magnum opus *Darwinismen* från 1890.³¹ Denna utveckling innebar dock inte att Wallace gled längre bort från sin roll som vetenskapsman efterhand som han anslöt sig till spiritismen och senare socialismen.

Även om Darwin var bekymrad över att Wallace hade tvingats ta död på deras gemensamma tankegångar för att kunna förena vetenskapen med sin politiska åskådning³², ansåg Wallace att spiritismen, politiken och vetenskapen var ömsesidigt förstärkande.³³ Wallaces tes att människans mentala egenskaper inte gick att förklara med hjälp av Darwins teori var paradoxalt nog vetenskapligt grundad genom en sträng och konse-

---

29. Wallace, *My Life. A Record of Events and Opinions*, band 1 (1905), s. 234; McKinney, *Wallace and Natural Selection* (1972), s. 1–12; Henry George, *Progress and Poverty* (1953); svenskt urval *Framåtsskridandet och fattigdomen* (1950); Edward Bellamy, *En återblick. Sociala iakttagelser efter ett uppvaknande år 2000* (1919).

30. Wallace, »The Origin of Human Races and the Antiquity of Man Deduced from the Theory of »Natural Selection««, i *Journal of the Anthropological Society* volym 2 (1864). En reviderad version med titeln »The Development of Human Races under the Law of Natural Selection« återfinns i Wallace, *Contributions to the Theory of Natural Selection* (1875), s. 303–331. För mer om de kulturella och politiska omständigheterna kring denna uppsats, se Evelleen Richards, »The »Moral Anatomy« of Robert Knox. The Interplay between Biological and Social Thought in Victorian Scientific Naturalism«, i *Journal of the History of Biology* volym 22, nr 3 (1989), s. 373–436.

31. Wallace, »The Limits of Natural Selection as Applied to Man«, återutgiven i Wallace, *Contributions to the Theory of Natural Selection* (1875), s. 332–371; Wallace, *Darwinismen. En framställning af teorin om det naturliga urvalet jämte prof på densamma tillämpning* (1890).

32. Se brev från Darwin till Wallace den 28 maj 1864, brev från Darwin till Wallace den 26 februari 1867, brev från Darwin till Wallace den 14 april 1869 samt brev från Darwin till Wallace den 20 april 1870, i Darwin (red.), *Life and Letters*, volym 3 (1887), s. 89–91, 94–95, 115–116, 121.

33. På denna punkt skiljer sig historieskrivningen åt. Kottler, Durant och Schwartz betraktar alla Wallaces politik och spiritism som exogena krafter som underminerade *forts på nästa sida*

kvent tillämpning av teorin om naturligt urval.³⁴ En central plats i denna teori intog begreppet nytta. »De bäst anpassades överlevnad« innebar att de som hade en fördel i kampen för tillvaron överlevde. Evolutionen kom till stånd genom att dessa fördelar accentuerades under generationernas lopp. Evolution genom naturligt urval gav således endast upphov till sådant som var till nytta. Wallace frågade sig vad det var för mening för en vilde att ha samma mentala kapacitet som en civiliserad människa. Wallace var utbildad frenolog och bar med sig en idé om intellektet som en oreducerbar analysenhet. Detta innebar att alla mentala egenskaper som fanns hos civiliserade människor måste finnas latent hos alla människor.³⁵ Men vilken nytta hade människans förfäder, som levde före civilisationens intåg, av matematisk förmåga, estetiskt sinnelag och moraliska egenskaper? Sådana egenska-

per – som måste ha funnits tillgängliga, om än inte fullt utvecklade, hos människans förfäder – nyttjades inte fullt ut ens av civiliserade människor. De kunde inte vara en produkt av kampen för tillvaron. Efter att ha misslyckats med att hitta en adaptionistisk förklaring med stöd av teorin om det naturliga urvalet såg sig Wallace föranledd att vetenskapligt förklara människans mentala egenskaper med hjälp av någon »okänd orsak«. Det faktum att människan var utrustad med större mental kapacitet än nödvändig stärkte en teleologisk uppfattning enligt vilken människan var ägnad för något högre, framtida syfte.³⁶

För Wallace var det mänskliga intellektets uppkomst det avgörande ögonblicket. Dess kraft höjde människan över alla andra djur och befriade människans kropp från det evolutionära trycket. Människokroppen hade fått sin nuvarande form under samma lagar för naturligt

---

forts från föregående sida hans vetenskapliga forskning (Malcolm J. Kottler, »Charles Darwin and Alfred Russel Wallace. Two Decades of Debate over Natural Selection«, i David Kohn (red.), *The Darwinian Heritage* (1985), s. 367–432; John R. Durant, »Scientific Naturalism and Social Reform in the Thought of Alfred Russel Wallace«, i *British Journal for the History of Science* volym 12, nr 1 (1979), s. 31–58; Joel S. Schwartz, »Darwin, Wallace, and the *Descent of Man*«, i *Journal of the History of Biology* volym 17, nr 2 (1984), s. 271–289). Smith däremot betonar helheten i Wallaces tänkande (Roger Smith, »Alfred Russel Wallace. Philosophy of Nature and Man«, i *The British Journal for the History of Science* volym 6, nr 22 (1972), s. 177–199).

34. Romanes betecknar Wallace som »nydarwinist« eftersom han »gick längre än Darwin genom att ge särskilt företräde åt det naturliga urvalet« (George John Romanes, *Darwin, and After Darwin*, band 2, *Post-Darwinian Questions, Heredity and Utility* (1895), s. 12–13). Se även Wallace, *Darwinismen* (1890), s. 498–499.

35. Wallace, *Contributions to the Theory of Natural Selection* (1875), s. 337; Wallace, *Darwinismen* (1890), s. 518–526.

36. Wallace, *Contributions to the Theory of Natural Selection* (1875), s. 355–359; Wallace, *Darwinismen* (1890), s. 535–536.

urval som andra djur varit underkastade, men när intellektet trädde i funktion kunde till och med de lägst stående vildarna påverka naturens krafter och därmed undvika kroppsliga anpassningar till de tvingande bud som styr »kampen för tillvaron«. Människan behövde inte låta håret växa för att överleva i ett kallt klimat eller utveckla snabbhet och styrka för att fånga sitt byte. I stället använde människan sin intelligens för att tillverka kläder och vapen.³⁷

Således argumenterade Wallace för en skarp åtskillnad mellan människa och djur, vilket passade hans spiritism och politiska åsikter, men som också var förenlig med hans evolutionsvetenskapliga forskning. Skillnaden mellan djurens och människornas mentala egenskaper och förmågor var av samma slag som två andra skillnader som utvecklats i den organiska världen: den mellan oorganiska och organiska ämnen samt den mellan växt- och djurriket. Alldeles som livets uppkomst i den första växtcellen betecknade något mer än ökad komplexitet hos oorganiskt material, och alldeles som förnimmelsernas och medvetandets uppblussande hos det första djuret var ett kvalitativt snarare än kvantitativt framsteg i förhållande till växternas liv, så var intellektets födelse hos människan

mer än bara en accentuering av djurets mentala egenskaper.³⁸ I vart och ett av fallen handlade det om en helt ny fas som hade sitt ursprung i ett »osynligt universum – [...] en andevärld, under vilken materiens värld är helt och hållet underordnad«. ³⁹ Denna dikotomi mellan djur och människa var lika användbar inom politiken som inom spiritismen. Med hjälp av den kunde Wallace lösa människan från den malthusianska förbannelsen utan att äventyra den naturliga urvalsmekanismen i den övriga naturen. Av samma anledning blev dikotomin kärnan i vänsterns försök att ge sig i kast med darwinismen. För många introducerades den genom Henry Georges *Framåtskridandet och fattigdomen* från 1879, en bok som Wallace utan framgång försökte intressera Darwin för.⁴⁰

Människan och djuren 1: Henry George och David Ritchie

Det som enligt Henry George skiljde människa från djur var inte någon »okänd orsak«, utan historien. Människan var »bara ett högre utvecklat djur«, men »oavsett vilken bro människan använt för att korsa den avgrund, som nu skiljer henne från de vilda djuren,

37. Wallace, *Contributions to the Theory of Natural Selection* (1875), s. 324–325; Wallace, *Social Environment and Moral Progress* (1913), s. 93–102.

38. Wallace, *Darwinismen* (1890), s. 533–534.

39. *Ibid.*, s. 536.

40. Wallace, *My Life*, band 2 (1905), s. 14.

finns det inga spår kvar av den«. ⁴¹ Den huvudsakliga egenskapen som enligt Georges uppfattning utgjorde »en oförenlig skillnad« mellan de lägsta av vildar och de mest högstående av djur var människans utvecklingsförmåga. Medan djuren var sysselsatta med att tillfredsställa sina fasta behov av mat, skydd och fortplantning i ett evigt kretslopp, hade människan en gång för länge sedan börjat utnyttja denna behovstillfredsställelse som en bas för strävan efter förbättringar och framsteg. George, som var uppfylld av tidens allmänna evolutionära anda men annars inte hade något direkt intresse av naturvetenskap, förnekade inte att människan hade utvecklats direkt från djurriket. Hans poäng var att en kvalitativ förändring hade ägt rum under utvecklingen från djur till människa. Den mänskliga historien hade inletts när människan börjat göra framsteg. Genom dessa framsteg »fjärmade sig människan från de vilda djuren« och inträdde i en unikt mänsklig kulturell sfär. ⁴² Den mänskliga historien tog således människan ut ur naturen och in i kulturen.

På detta sätt markerade den mycket inflytelserika *Framåtskridandet och fattigdomen* ett nytt skede i vänsterradikalismens diskurs och en begränsad

anpassning till darwinistisk naturvetenskap. Det fanns förvisso vissa likheter med det tidiga 1800-talets kritik av Malthus i Georges sätt att tala om en välvillig natur som bara besudlats av »social missanpassning«. ⁴³ Men genom sin radikala åtskillnad mellan djurens värld och den mänskliga världen övergav både George och Wallace underförstått den deistiska naturuppfattningen eller föreställningen att naturen var bestämd av försynen – en uppfattning som hade legat till grund för 1800-talets vänsterradikalism. I stället överlät de naturen, det vill säga djur- och växtriiken, åt de inbördes konflikter som beskrivs i den malthusianska kampen för tillvaron och »de bäst anpassades överlevnad«, samtidigt som de åt människan skapade en separat kulturell och historisk sfär. På så sätt kunde de fortsätta hävda att det onda hade sina rötter i de politiska institutionerna, väl vetande att kulturen snarare än naturen spelade den avgörande rollen. Uppfattningen att det onda härrörde från de politiska institutionerna levde kvar genom hela 1800-talet, men grunden för denna uppfattning förändrades. Orsaken var inte längre att naturen var deistiskt välvillig, utan snarare att människan förfogade över sin egen sfär, nämligen kulturen.

41. George, *Progress and Poverty* (1953), s. 55, 184. (De stycken som Stack hänvisar till här och i det följande finns inte i det svenska urvalet *Framåtskridandet och fattigdomen* (1950). Red. anm.)

42. *Ibid.*, s. 56.

43. *Ibid.*, s. 57–58.

En sträng darwinist kunde förstås invända att människan, oavsett alla framsteg hon gjort från en enkel djurisk existens bestående av mat, skydd och fortplantning, alltjämt var slav under naturen vad ärftligheten beträffar. Här föll George tillbaka på en position som kombinerade ett traditionellt försvar för John Lockes *tabula rasa*⁴⁴ med en sociologisk idé om ett kulturellt arv. George avvisade alla primitiva rasteorier om framsteg, såsom arternas evolution, styrd av fasta lagar överförda genom arv från generation till generation. I stället påpekade han att tidigare epokers mest avancerade civilisationer tenderat att förtvina och degenerera, medan samhällen som några generationer tidigare betraktats som barbariska, men vilkas förment underlägsna biologiska arv upphävdes av en sund kultur, sedermera slagit in på framstegets väg.⁴⁵ På samma sätt var 1800-talets människor överlägsna sina förfäder i kraft av ett socialt och kulturellt snarare än biologiskt arv. En grupp europeiska spädbarn som lämnades vind för våg på en öde ö skulle vara tillbaka på ruta ett.⁴⁶ Skillnaderna mellan människor ur olika generationer har uppstått »inte

därför att vi är längre, utan därför att vi står på en pyramid. Århundradena har inte gjort oss större, utan har snarare byggt upp en struktur som vi kan ställa oss på.«⁴⁷

Detta argument, att framsteg inte härrör från den mänskliga naturens utveckling utan från förbättring av samhällsstrukturen, anammades av David Ritchie, docent vid Jesus College i Oxford och senare medlem av Fabian Society, i dennes essä *Darwinism and Politics* från 1889.⁴⁸ Ritchie sökte inte undanta människan från den naturliga urvalsprocessen, men argumenterade för att historien hade gett upphov till en grundläggande skillnad i det naturliga urvalets sätt att fungera i djurriket respektive den mänskliga världen. Medvetandets uppkomst innebar ett fullständigt brott som befriade människan från naturens tyranni och isolerade henne från växt- och djurrikena. Följaktligen gällde inte det naturliga urvalet i form av »de bäst anpassades överlevnad« för människorna.⁴⁹ Inspirerad av Walter Bagehot hävdade Ritchie att konfliktens tidsålder hade avlösts av en »förnuftets tidsålder«, där olika idéer konkurrerade med var-

44. Latin för »tom tavla«, med syftning på en skrivtavla. Brukar översättas med »oskrivet blad«. Övers. anm.

45. George, *Framåtskridandet och fattigdomen* (1950), s. 170–172.

46. *Ibid.*, s. 177.

47. George, *Progress and Poverty* (1953), s. 193.

48. David Ritchie, *Darwinism and Politics. With Two Additional Essays on Evolution* (1891).

49. *Ibid.*, s. 24.

andra.⁵⁰ Denna situation skilde människan från andra arter och gjorde det kulturella snarare än det naturliga arvet till evolutionens nyckel.⁵¹ För människan var det intellektuella och moraliska arvet betydligt viktigare än vad som fanns i blodet.⁵² Lika litet som George ville Ritchie förneka den obrutna linjen mellan människa och djur, som Wallace hade gjort: språket var nyckeln till det kulturella arvet och språket som sådant var bara en utveckling av den kommunikation som existerade bland lägre stående djur.⁵³ Och precis som George hävdade Ritchie att ett avgörande och oåterkalleligt brott inträffade vid uppkomsten av medvetandet.

Analysen av Wallace, George och Ritchie visar vilket begränsat inflytande den darwinistiska revolutionen hade på den vänsterradikala diskursen. Vad beträffar kontinuiteten kunde vänstern fortfarande hävda att de politiska institutionerna och »samhällets organisation«, snarare än den mänskliga naturen, var roten till det onda. Det nya var att detta argument

inte längre vilade på föreställningar om en välvillig natur bestämd av försynen. Människans institutioner ansågs vara nyckeln till förbättringar eller lidanden inte därför att naturen var välvillig – om man godtog det naturliga urvalet i djur- och växtriket var det omöjligt att hävda detta – utan därför att människan var radikalt annorlunda än den »lägre stående« naturen och verksam i en unik mänsklig sfär. En effekt av darwinismen var således att den främjade radikalismens sekularisering. Även om vissa extrema element och individer i början av 1800-talet hade intagit en militant ateistisk hållning – till exempel Hewett Cottrell Watson, William Chilton och Robert Knox – hade den vänsterradikala huvudfåran före 1859 hållit fast vid antagandet om en välvillig natur bestämd av försynen.⁵⁴ Naturligtvis behöll metafysiska idéer om försynen ett visst grepp om vänstern även efter 1859 – vilket vi ska återkomma till senare – men det är rimligt att betrakta Wallaces, Georges och Ritchies verk som en vändpunkt i vänsterradikalismens

---

50. Ibid., s. 22.

51. Ibid., s. 67.

52. Ibid., s. 47–48.

53. Ritchie gick noga igenom Wallaces argument i kapitlet »Natural Selection and the Spiritual World«, i *ibid.*, s. 85–115.

54. På denna punkt finns det en skillnad mellan de politiska idéhistorikerna och vetenskapshistorikerna. Idéhistorikerna har koncentrerat sig på vänsterradikalernas konventionella idéer om försynen, medan vetenskapshistorikerna, i synnerhet Desmond, har intresserat sig för ateister i periferin. Jämför till exempel Stedman Jones, »Rethinking Chartism« (1983), med Desmond, *The Politics of Evolution* (1989). För ett försök att överbrygga avståndet, se Stack, »William Lovett and the National Association for the Political and Social Improvement of the People«, i *The Historical Journal* volym 42, nr 4 (1999), s. 1027–1050.

historia, som en omsvängning mot kulturella och därmed sekulära betraktelsesätt. Ritchie fördömde uttryckligen dem som gjorde sig föreställningar om en välvillig eller metafysisk natur.⁵⁵ Och samtidigt som Wallace återopade ett osynligt andligt universum och George beklagade sig över att det var Malthus som hade gjort darwinismen ateistisk⁵⁶, fanns det i grunden ingenting metafysiskt i deras vänsterradikalism. Kontinuiteten i förhållande till det tidiga 1800-talets radikalism bestod i att de kunde använda det traditionella vänsterradikala argumentet att roten till det onda var de politiska institutionerna. Men detta argument anfördes nu på andra grunder: Människan, som frigjort sig från naturen i ett avlägset förflutet, levde i en kulturell sfär som hon själv skapat. Människans lidanden var orsakade av människan själv och kunde därför också avhjälpas av människan.

Människan och djuren 2: Kropotkin och Aveling

De enda tänkare av betydelse inom vänstern som inte reagerade på darwinismen genom att göra en skarp åtskillnad mellan människa och djur var Pjotr

Kropotkin (1842–1921) och Edward Aveling (1851–1898). Båda dessa män var utbildade vetenskapsmän. Kropotkin, en rysk furste som blivit anarkist, var naturforskare, och Aveling var medlem av Linnean Society, docent vid University College London samt föreläsare i jämförande anatomi vid London Hospital.⁵⁷ Kropotkins exotiska bakgrund och anarkistiska läggning gjorde honom till en outsider inom den engelska vänstern. Aveling däremot var aktiv både i den sekulära rörelsen under 1870- och 1880-talet och i den socialistiska rörelsen under 1880- och 1890-talet, där han satt med i det utskott som grundade Independent Labour Party.⁵⁸

Kropotkins sätt att lösa de bryderier som darwinismen försatte vänstern i gick inte ut på att skilja människan från naturen, utan på att omformulera evolutionens mekanismer. Hans mest betydande verk *Inbördes hjälp* från 1902 inleddes med en redogörelse av hans ungdoms resor i östra Sibirien och norra Manchuriet mellan 1862 och 1867.⁵⁹ Med Darwins *Om arternas uppkomst* i färskt minne hade den unge naturforskaren genast blivit imponerad av den kamp för tillvaron som olika

55. »Här, liksom på andra håll, måste människan höja sig över djuret, som saknar förmåga att tänka, och inte förlita sig på den nådiga försynen, som inte innefattar dem« (Ritchie, *Darwinism and Politics* (1891), s. 77).

56. George, *Progress and Poverty* (1953), s. 215–216.

57. Chushici Tsuzuki, *The Life of Eleanor Marx. A Socialist Tragedy* (1967), s. 77–78.

58. Se John Callaghan, *Socialism in Britain since 1884* (1990), s. 55.

59. Pjotr Kropotkin, *Inbördes hjälp* (1914).

djurarter hade att bestå »mot en oblid natur«, men trots att han sökte lyckades han inte finna den andra delen av Darwins teori om det naturliga urvalet. Inte någonstans längs de ödsliga slättlandskapen kunde Kropotkin upptäcka någon vild konkurrens om existensmedel mellan djur av samma art. I stället för den malthusianska kamp för tillvaron som Darwin observerat på sin resa med *Beagle* till tropikerna såg Kropotkin bara inbördes hjälp och samarbete mellan djuren på tundran där de kämpade för att överleva och bevara sin art.⁶⁰ Samarbete snarare än konkurrens kännetecknade de lägre arternas »kamp för tillvaron«. Detta var rön som alla inom vänstern som inte ville göra Wallaces, Georges och Ritchies uppdelning mellan djurriket och den mänskliga världen kunde dra nytta av. I stället för att skilja människan från naturen återförde Kropotkin människan till naturen, men till en natur kännetecknad av socialt samarbete snarare än den individualistiska konkurrens som Darwins teori om det naturliga urvalet hade låtit ana.

För att ge sin analys den tyngd som var knuten till epitetet »darwinistisk« undvek Kropotkin *Om arternas uppkomst* och vände sig i stället till Darwins senare

antropologiska arbete *Människans härkomst* från 1871.⁶¹ Delvis inspirerad av Wallaces skarpa åtskillnad mellan människa och djur argumenterade Darwin i *Människans härkomst* för att människans mentala och moraliska egenskaper endast var en kvantitativ förstärkning av de beteendemönster som återfanns bland lägre arter. Av särskilt intresse för den politiska vänstern var kapitlen 3, 4 och 5 i det första bandet, där exempel på sociala samarbetsförmåga bland djurarterna beskrevs. Här framkastades också att människans sociala egenskaper utgjorde den huvudsakliga faktorn i människans evolution. Kropotkin insåg potentialen i dessa avsnitt, inte bara därför att de gjorde det möjligt att avfärda individualistiska tolkningar av evolutionen, utan också därför att de antydde att evolutionen tvingade människan att bli alltmer samarbetsvillig och allt mindre konkurrensinriktad.⁶² Människor måste vara sociala eftersom djur är sociala och människor är djur. I själva verket måste människor bli mer sociala och så småningom socialistiska eftersom *Människans härkomst* hade visat att sociala samarbetsförmåga var en fördel i evolutionen. Detta var ett argument som gick hem hos vänstern.⁶³

60. Ibid., s. 1–2, citatet på s. 1.

61. Darwin, *Människans härkomst och könsurvalet* (2006).

62. Kropotkin, *Inbördes hjälp* (1914), s. 12–13.

63. Se till exempel Laurence Small, *Darwinism and Socialism* (1908). Enligt Smalls uppfattning borde »kapitel 3, 4 och 5 i *Människans härkomst* studeras noggrant av alla som är intresserade av välfärdsfrågor. De tillbakavisar med eftertryck påståendet att darwinismen är antisocialistisk« (ibid., s. 11).

Inbördes hjälp utövade en stark dragningskraft eftersom den var välformulerad och åtminstone på ytan vetenskaplig. Som Daniel Todes har visat var idén om inbördes hjälp vanlig bland ryska naturforskare oavsett politisk övertygelse. Det var först när Kropotkin kom i kontakt med en helt annan tradition – den individualistiska version av darwinismen som utvecklades av Huxley i en serie artiklar i *Nineteenth Century* – som han kände sig tvungen att använda vad han uppfattade som vanligt sunt förnuft och ställa Huxleys biosociala konkurrenslag mot sin egna biosociala samarbetslag.⁶⁴ Även om detta var en effektiv retorisk strategi fanns det tre problem med angreppssättet. För det första hade Kropotkins bok, trots dess engelska undertitel »En faktor i evolutionen«, mycket litet att säga om inbördes hjälp som en *faktor* i evolutionen av arternas fysiska egenskaper. *Inbördes hjälp* visade på fördelarna med samarbete och det nödvändiga sambandet mellan samarbete, intelligens och etik, men hade inte mycket att säga om hur detta bidragit till artbildningen. För det andra fick den inget genomslag hos en bredare allmänhet eftersom den byggde på det minst kända och mest otillgängliga av Darwins

två större verk. De inom vänstern som sökte göra en åtskillnad mellan människa och djur gjorde detta utan att vända sig mot århundradets mest kända vetenskapliga verk.⁶⁵ För det tredje tvingade den vänstern att ge mänskliga relationer naturliga förklaringar. När socialismens sak naturaliserades på detta sätt reducerades människor till föga mer än apor på två ben bestämda av sin »natur«. Hos Kropotkin antog begreppen om djurens och människans natur enorma proportioner, medan betydelsen av de senaste sjutusen årens kultur för människans utveckling var mer eller mindre frånvarande. Detta uppmuntrade inte bara en tendens att godtyckligt betrakta alla exempel på sociala samarbetsförmåga som »naturliga« och alla exempel på individualism som »onaturliga«. Det fick också Kropotkin att bagatellisera den kulturella sfär som mänskligheten skapat åt sig själv. Till skillnad från Wallace, George och Ritchie, som hade rensat bort naturen från vänsterradikalismen, tog Kropotkin ett steg tillbaka: han återupprättade en samarbetsorienterad natur som det mänskliga samhällets bedömningskriterium och antydde en teleologisk utveckling mot alltmer naturligt samarbete.

64. Se Daniel Philip Todes, *Darwin without Malthus. The Struggle for Existence in Russian Evolutionary Thought* (1989), i synnerhet sidorna 123–142; och Todes, »Darwin's Malthusian Metaphor and Russian Evolutionary Thought, 1859–1917«, i *Isis*, volym 78, (1987), s. 537–551. Thomas H. Huxleys »The Struggle for Existence. A Programme«, i *The Nineteenth Century* volym 23 (1888), s. 161–180, kompletterades med hans andra Romanes-föreläsning i maj 1893, utgiven som *Evolution and Ethics* (1893).

65. Som redan nämnts omfattade *Om arternas uppkomst* inte uttryckligen människan.

Liknande problem försvårade Edward Avelings försök att förena socialistisk politik med darwinistisk vetenskap. Aveling var i det närmaste unik inom vänstern genom att till synes förbehållslöst ställa sig bakom Darwin. Detta hängde samman med att han anslöt sig till John William Drapers tes att vetenskap och religion var inbegripna i en »oförsonlig« strid på liv och död. Genom historien hade vetenskapsmanen stått på den ateistiska sidan och i slutet av 1800-talet stod människorna inför ett direkt val mellan Bibeln och Darwin.⁶⁶ Aveling tog parti för Darwin och hängav sig med nästan religiös iver åt att förklara och sprida dennes verk, samtidigt som han propagerade för sekularism och socialism.⁶⁷

I likhet med Kropotkin, men till skillnad från Wallace, George och Ritchie, förnekade Aveling att det skulle finnas en grundläggande skillnad mellan människa och djur. Som titeln på pamfletten *Monkeys, Apes, Men* antyder hade inte människan någon särställning – varken biologiskt eller historiskt.⁶⁸ Allting var i sträng darwinistisk bemärkelse en del av en stor sammanhängande helhet, från det oorganiska till

det organiska och från växter till djur, däri inbegripet människan. Det fanns inga specialingripanden eller tydliga brott i naturen.⁶⁹ Aveling hävdade att människan hade utvecklats från och alltjämt var en del av djurriket. Föreställningen att människan var oändligt överlägsen djuren var en vanföreställning som berodde på att man enbart studerat européer. En kort genomgång av ociviliserade raser visade att intervallet mellan den högst och lägst stående människan var större än den mellan den lägst stående människan och den högst stående apan. Vissa människor hade mer gemensamt med aporna än med andra människor.

Sedan Aveling helt oförsonligt placerat människan i naturen var han tvungen att göra naturen välvillig så att inte hans socialism omintetgjordes av det naturliga urvalets verkan. Trots att han var bekännande ateist och hängiven efterföljare till Darwin, återupplivade han den romantiska bild av en besjälad natur som mindre stränga vänsterdarwinister som Wallace, George och Ritchie underförstått eller uttryckligen hade övergivit. I likhet med Kropotkin ansåg han att om människan var en del

66. Edward B. Aveling, *A Godless Life the Happiest and Most Useful* (okänt årtal), s. 7; Aveling, *The Irreligion of Science* (1881), s. 3. För vidare läsning om sammanhanget till Avelings kommentarer, se John William Draper, *History of the Conflict between Religion and Science* (1974); Owen Chadwick, *The Secularization of the European Mind in the Nineteenth Century* (1975), kapitel 7.

67. Aveling, *The Student's Darwin* (1881); Aveling, *The Religious Views of Charles Darwin* (1883).

68. Aveling, *Monkeys, Apes, Men* (1884).

69. Se Aveling, *The Darwinian Theory. Its Meaning, Difficulties, Evidence, History* (1884).

av naturen på samma sätt som djuren, måste naturen vara välvillig, harmonisk och samarbetsbaserad. Paradoxalt nog var det alltså Wallace, George och Ritchie, varav ingen fullt ut ställde sig bakom darwinismen, som stod för ett nytt historiskt och kulturellt inslag i den radikala kritiken. Aveling och Kropotkin, till synes hemmastadda i vetenskapen, stod för en återgång till en deistisk naturuppfattning.

Marx och Engels

Aveling var en av de första författarna – den viktigaste var Karl Kautsky – som sökte ge marxismen en vetenskaplig grund genom att utgå från teorin om social samarbetsförmåga i Darwins *Människans härkomst*. Ytligt sett var detta ett övertygande resonemang som enligt Kautsky gav marxismen en välbehövlig etisk bas⁷⁰, men det skulle ha varit både främmande och oacceptabelt för Marx och Engels. Den grundläggande förutsättningen för all analys byggd på observationer av social samarbetsförmåga bland djuren var att det mänskliga samhället kunde hämta lär-

domar från djurriket. Marx och Engels utgångspunkt, som Engels mindes ännu på 1880-talet, var däremot Feuerbachs maxim: »Den människa, som ursprungligen framgick ur naturens sköte, var endast ett rent naturväsen och alls inte människa. Människan är en produkt av människan, kulturen, historien.«⁷¹

Marx var utan tvekan förtjust i vissa delar av Darwins verk. Han läste *Om arternas uppkomst* för första gången i december 1860 och sedan på nytt 1862 och kan även ha besökt Huxleys föreläsningar samma år. Wilhelm Liebknecht menade att kretsen kring Marx knappt talade om något annat än *Om arternas uppkomst* när den publicerades första gången⁷², och Marx var entusiastisk när han skrev till Engels att boken innehåller »den naturhistoriska grundvalen för vår teori«.⁷³ I sina mer genomtänkta kommentarer visade sig dock Marx mest imponerad av hur Darwin utdelade en törn till teleologin, och det var förmodligen detta han hade i åtanke när han beskrev verket som »epokgörande«. Denna kommentar återfinns i *Kapitalet*, som innehåller Marx enda

70. Se även Ludwig Woltmann, *Die Darwinische Theorie und Sozialismus. Ein Beitrag zur Naturgeschichte der menschlichen Gesellschaft* (1899); Antonio Labriola, *Saggi sul Materialismo Storico* (1895); Anton Pannekoek, *Marxism and Darwinism* (1912).

71. Engels, »Ludwig Feuerbach och den klassiska tyska filosofins slut«, i Marx och Engels, *Skrifter i urval. Filosofiska skrifter* (1978), s. 567.

72. Wilhelm Liebknecht, »Minnen av Marx«, i Sture Källberg (red.), *Marx och Engels till vardags* (1970), s. 78.

73. Brev från Marx till Engels den 19 december 1860, i Marx och Engels, *Collected Works*, volym 41, *Marx and Engels 1860–64* (1985), s. 232. Se även brev från Marx till Lasalle, december 1860, i *ibid.*, s. 246.

publicerade kommentarer om Darwin – två fotnoter.⁷⁴ Förvisso skickade Marx 1873 ett exemplar av *Kapitalet* till Darwin, vilket än i dag står kvar osprättat i bokhyllan på Down House. Men man ska inte läsa in alltför mycket i detta: samma dag skickade Marx ett exemplar till Herbert Spencer.⁷⁵ Inte heller det faktum att Marx hade ett stort intresse för naturvetenskap bevisar att han var särskilt tilltalad av Darwin. I själva verket berättade han 1866 för Engels att han föredrog den franske naturforskaren Trémaux.⁷⁶ Det finns inga bevis för att Marx skulle ha läst *Människans härkomst* och den enda personliga förbindelsen av betydelse mellan Marx och Darwin bestod i att Edwin Ray Lankester, vars far hade varit Darwins vän, var Marx personliga läkare under hans sjukdomstid.⁷⁷

Engels kommentarer om Darwin har ibland använts för att driva in en kilt mellan honom och Marx.⁷⁸ Men i själva verket var Marx och Engels eniga på alla viktiga tolkningspunkter i sin inställning till Darwin. Båda beundrade Darwin för att han gett »den metafysiska naturuppfattningen en våldsamt stöt«, vilket de betraktade som Darwins huvudsakliga bedrift såväl i *Kapitalet* som i *Anti-Dübring*.⁷⁹ Samtidigt var båda kritiska till den malthusianism som underbyggde Darwins teori om evolution genom naturligt urval och hånade hans »bittra satir« när »han visade, att den fria konkurrensen, kampen för tillvaron – som ekonomerna prisar som det högsta historiska resultatet – är normaltillståndet inom *djurriket*.«⁸⁰ Marx och Engels å sin sida var övertygade om att historien hade höjt människan över

74. Marx, *Kapitalet. Kritik av den politiska ekonomin*, band 1, *Kapitalets produktionsprocess* (1997), s. 297, not 31, samt s. 323, not 89.

75. Ralph Colp, Jr., »The Myth of the Darwin–Marx Letter«, i *History of Political Economy* volym 14, nr 4 (1982), s. 462.

76. Brev från Marx till Engels den 7 augusti 1866, i Marx och Engels, *Collected Works*, volym 42 (1987), s. 304–305. Se även brev från Marx till Engels den 3 oktober 1866, i *ibid.*, s. 322; och brev från Engels till Marx den 5 oktober 1866, i *ibid.*, s. 323.

77. Colp, Jr., »The Myth of the Darwin–Marx Letter« (1982), s. 469–470.

78. Se till exempel Shlomo Avineri, *The Social and Political Thought of Karl Marx* (1969), s. 70.

79. Marx, *Kapitalet*, band 1 (1997), s. 297, not 31; Engels, *Herr Eugen Dührings omvälvning av vetenskapen (Anti-Dübring)* (1971), s. 33–34, citatet hos Engels.

80. Engels, »Naturens dialektik«, i Marx och Engels, *Skrifter i urval. Filosofiska skrifter* (1978), s. 483, kursiv i original. Marx instämde. Det faktum att det finns konkurrens i naturen anser socialdarwinismen »omvänt vara en avgörande orsak till att det mänskliga samhället aldrig kan frigöra sig från sina djuriska rötter« (brev från Marx till Paul och Laura Lafargue«, i Marx och Engels, *Collected Works*, volym 43, *Marx and Engels 1868–70* (1988), s. 217).

djuren och gett henne makt att själv förändra naturen.⁸¹

I likhet med Wallace, George och Ritchie ansåg inte Marx och Engels att det var möjligt att utan vidare överföra de lagar som styr djursamhällena till den mänskliga livssfären, men de skäl som de angav till detta skilde sig från Wallaces, Georges och Ritchies uppfattningar på två viktiga punkter. För det första förstod Marx och Engels övergången materialistiskt, till skillnad från Wallace, George och Ritchie, som betraktade övergången från djur till människa idealistiskt genom det mänskliga medvetandets uppkomst. För Marx och Engels var arbetsprocessen nyckeln. Arbetet i »uteslutande mänsklig« form skiljde sig från arbete på »djurens nivå«, både genom användningen av verktyg och genom det faktum att människan med ett medvetet syfte kan förverkliga sig själv genom arbete. Denna form av arbete hade ingen motsvarighet ens i biets eller spindelns mest intrikata arbeten.⁸² För det andra vilade Marx och Engels uppfattning om en rent mänsklig livssfär på en historisk snarare än teoretisk åtskillnad mellan den mänskliga och den naturliga tillvaron. De förnekade med andra ord förekomsten av

en oberoende bedömningsgrund utom och bortom människan. Marx hegelska arv gjorde honom ovillig att acceptera en teoretisk uppdelning mellan naturvetenskap och humanvetenskap: det fanns bara utrymme för en vetenskap. Men lika litet som människan därmed kunde inordnas under naturvetenskapen kunde naturvetenskapen utan vidare inordnas under humanvetenskapen. Det var snarare så att mänsklighetens historia – som byggde på de mänskliga arbetsprocesserna – hade gått in i en ny fas, som också förändrade naturhistorien. Genom människans försök att omvandla naturen blev »naturhistorien« »mänsklighetens historia«. Varje överföring av så kallade »naturlagar« till samhället underskattade de mänskliga ändamålets utbredning i det »naturliga«. »Naturens gång« var inte mer »naturlig« än den fria marknaden.⁸³

Marx och Engels lät alltså ingalunda darwinismen vägleda dem i sociala frågor, utan menade att historien hade gjort det meningslöst att överföra de lagar som styrde djursamhällena till det mänskliga samhället. Människans historia var inte naturhistoria: »Historien«, skrev Marx, »är människans sanna naturhistoria«.⁸⁴ Socialdarwinister

81. Marx, »Ekonomisk-filosofiska manuskript från 1844«, i Marx och Engels, *Skrifter i urval. Filosofiska skrifter* (1978), s. 185–186.

82. Marx, *Kapitalet*, band 1 (1997), s. 153; Engels, »Arbetets andel i apans förvandling till människa«, i Engels, *Naturens dialektik* (1975), s. 107–120.

83. Marx, »Ekonomisk-filosofiska manuskript från 1844« (1978), s. 145–248.

84. *Ibid.*, s. 240.

var bara värda förakt och socialistiska darwinister som Büchner skrev »ytlig nonsens« eftersom de inte begripit detta utan sökt förstå samhället naturalistiskt.⁸⁵ Detta var Marx poäng när han hänvisade till Darwin i *Kapitalet*.⁸⁶ Att Engels var av samma mening framgår av hans *Familjens, privategendomens och statens ursprung*, där kvinnoförtryck förklaras icke-darwinistiskt som en produkt av historien snarare än biologin.⁸⁷ Marx klagade dessa ståndpunkter i Parismanuskripten och höll fast vid dem i *Kapitalet*.⁸⁸ Det finns inga som helst bevis för att *Om arternas uppkomst* skulle ha föranlett någon förändring i hans syn på förhållandet mellan naturvetenskap och studiet av människan.

Avslutning

De ständigt felslagna vänsterradikala och socialistiska försöken att förena politiska ståndpunkter med darwinistisk vetenskap under perioden 1859 till 1914 säger lika mycket om den darwinistiska vetenskapen som om vänsterpolitiken. Detta innebär inte – som en del högerkritiker kan tänkas invända – att vänsterradikalism och socialism

byggde på förnekande av vetenskapliga sanningar. Ingen vetenskap, allra minst darwinismen, grundar sig på exakta, oproblematiske och obestridliga fakta som utan vidare kan avläsas i naturen. I synnerhet darwinismen var en vag och mycket omtvistad teori med många sociala och ideologiska influenser. Den var ingen politiskt neutral vetenskap som vänstern likaväl som högern genast kunde tillägna sig. Därför får inte litteraturen om darwinismens politiska tillämpning nöja sig med att konstatera att epitetet »darwinistisk« använts av tänkare över hela det politiska spektrumet. Darwins mest grundliga levnads-tecknare har framhållit att darwinismen tog form i en social och ideologisk process och stödde sig på en politisk doktrin, malthusianismen, som var avsedd att fungera som ett motgift mot vänsterns politik.⁸⁹ Under perioden fram till 1914 lyckades vänstern aldrig skaka av sig darwinismens ideologiska barlast. Därför var det högern som mest framgångsrikt kom att axla darwinismens mantel, trots vänsterns iver att finna vetenskaplig legitimering av sina politiska åsikter och högerens ganska

85. Brev från Marx till Engels den 14 november 1868, i Marx och Engels, *Collected Works*, volym 43 (1988). Om Lange, se brev från Marx till Kugelmann den 27 juni 1870, i Marx och Engels, *Brev i urval* (1972), s. 94–95.

86. Han citerade till och med Vico: »människans historia skiljer sig från naturhistorien däri, att vi har frambragt den ena men inte den andra« (Marx, *Kapitalet*, band 1 (1997), s. 323, not 89).

87. Engels, *Familjens, privategendomens och statens ursprung* (2008).

88. Marx, »Ekonomisk-filosofiska manuskript från 1844« (1978).

89. Desmond och Moore, *Darwin* (1992), *passim*.

likgiltiga inställning till positivism och vetenskap.

Under det sena 1800-talet och tidiga 1900-talet fanns det helt enkelt en oförsonlig motsättning mellan darwinistisk vetenskap och vänsterradikal eller socialistisk politik. Inte nog med att Darwins teori om evolution genom naturligt urval underminerade en radikal diskurs baserad på idén om en välvillig natur; hans betoning av ärftlighet minimerade också möjligheten till förbättringar genom sociala och politiska reformer. Högern kunde hänvisa till »människans natur« för att naturalisera den rådande ordningen, men förutsättningen för vänsterradikal och socialistisk politik var möjligheten till genomgripande förändring. Därför tonade vänstern ner naturvetenskapens betydelse för förståelsen av samhällslivet. Man anslöt sig aldrig till Godwins extrema form av upplysning, enligt vilken det mänskliga förnuftet kunde upphäva naturlagarna⁹⁰, men framhöll hur mycket av det mänskliga livet som var socialt och kulturellt skapat av människan och därför också kunde påverkas av människan. Alla de tänkare som vi studerat i denna artikel, med undantag av Aveling och Kropotkin, delade upp darwinismen genom att skilja människan från djuren,

intellektet från kroppen, det sociala från det naturliga, den mänskliga historien från naturhistorien eller på annat sätt kombinera dessa ting.

Påståendet att 1800-talets vänster kom att förneka antingen »människans natur« eller naturen själv är en vrångbild hos dem som söker skapa en modern »darwinistisk vänster«.⁹¹ Inga av de författare som vi har studerat förnekar att det skulle finnas en »mänsklig natur« – inte ens Marx, vars teori om alienationen (medelpunkten i hans kritik av kapitalismen) utgår från att människan förfrämligats från sitt artväsen.⁹² De påstod aldrig att människan kunde frigöra sig från sina grundläggande naturliga drifter eller från naturen i vidare bemärkelse. De förnekade inte att människan skulle svälta om hon inte åt eller att hon skulle kunna dö i en orkan. Gemensamt för dem alla var att de framhöll att en stor del av människans tillvaro är kulturellt betingad och därmed möjlig att förändra och förbättra. Människan begränsas visserligen av sin »natur«, men de senaste hundra årens förändringar av den så kallade »kvinnliga naturen« visar hur litet av våra egenskaper som »naturen« bestämmer. Det som vänstern menade i slutet av 1800-talet och början av 1900-talet var

90. William Godwin, *Enquiry Concerning Political Justice and its Influence on Modern Morals and Happiness* (1976), s. 770–774.

91. Påståendet härrör från Singer; se dennes »A Darwinian Left«, i *Prospect* juni 1998, s. 26–30.

92. Norman Geras, *Marx and Human Nature. Refutation of a Legend* (1983).

att förändringar i den ekonomiska och sociala strukturen kunde ge upphov till genomgripande förändringar i det som brukar kallas »människans natur«, vilket i sin tur skulle leda till grundligt förändrade sociala beteendemönster, undanröjande av de viktigaste ekonomiska orsakerna till sociala konflikter samt drastiskt minskad ojämlikhet. De

visade att människan har en möjlighet att forma och omforma den kulturella sfär som hon lever i. Det är just denna möjlighet som förmenas oss av dem som söker skapa en »darwinistisk vänster« i dag.

*Översättning från engelskan
av Simon Flyman*